

**TEZYETİŞƏN BAŞ SOĞAN SORTLARININ
BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ****M.Ş.MİRZƏYEV, Z.C.MƏMMƏDOVA**
Bakı Dövlət Universiteti

Baş soğan sortları üzərində apardığımız tədqiqatlar belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, tezyetişən sortlar daha qiymətlidir və onlardan geniş istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Baş soğan (*Allium cepa* L.) soğanlar fəsiləsinin (*Alliaceae*) *Allium* cinsinə mənsubdur. Geniş yayılmasına və əhəmiyyətinə görə bu növ soğanaqlı tərəvəz bitkiləri içərisində birinci yeri (əkinlərin 95%-ni təşkil edir) tutur. Buna səbəb baş soğan əkinlərinin yüksək məhsul verməsi, məhsulun yaxşı saxlanma və daşınma qabiliyyətinə malik olmasıdır. Qida kimi ilboyu istifadə edilməsi və eləcə də çox güclü müalicəvi xüsusiyyətlərə malik olması da bu növə xas olan ən qiymətli xüsusiyyətlərdəndir. Təsadüfi deyildir ki, dünya tərəvəzçiliyində istehsalına və mübadiləsinə görə baş soğan yalnız pomidordan geri qalır (5).

Aprobasiya nişanələrinə (soğanaqların forması və rəngi, yuvalığı və rüseymliyi, dadı, yetişkənliyi və s.) görə baş soğanın bir-birindən fərqlənən yüzlərlə sortu vardır. Təkcə keçmiş SSRİ məkanında hər il 70-dən artıq baş soğan sortu rayonlaşırdı.

Baş soğan sortları vegetasiya dövrünün uzunluğuna görə 4 qrupa ayrılır:

1. Tezyetişənlər (80...90 gün);
2. Orta yetişənlər (91...120 gün);
3. Orta gec yetişənlər (121...140 gün);
4. Gec yetişənlər (140 gündən çox).

Torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq vegetasiya dövrünün uzunluğuna görə fərqlənən bu sortlara tələbat eyni deyildir. Belə ki, şimal rayonları üçün tez, orta qurşaq zonaları üçün tez və orta, cənub rayonları üçün tez, orta və gec yetişən sortlar daha effektiv hesab edilir. Fikrimizcə, bölgünün bu cür aparılması məqsədəuyğun deyildir.

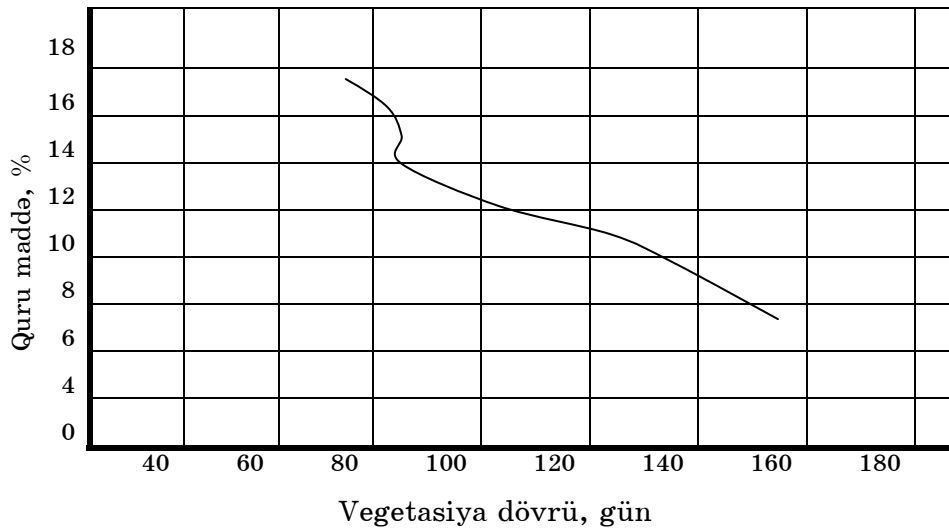
Apardığımız araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, tezyetişən soğan sortlarına daha çox üstünlük verilməlidir. Çünki bu sortlar tez yetişdiyindən məhsul istehsalına az əmək sərf olunur və eləcə də soğanaqların tərkibində quru maddə yüksək olduğundan (cədvəl) yaxşı saxlanılaraq ilboyu istifadə edilir.

Cədvəldən göründüyü kimi, vegetasiya dövrü uzandıqca (becərmə üsullarından asılı olmayaraq) quru maddənin miqdarı azalır.

**Vegetasiya müddətinin uzunluğundan asılı olaraq
quru maddənin və məhsuldarlığın dəyişilməsi**

Sortlar	Becərmə üsulu	Vegetasiya dövrü, gün	Quru maddə, %	Məhsuldarlıq, t/ha
<i>Tezyetişənlər</i>				
Karatalskiy	Toxumla	93-125	10,6-11,5	20,0-44,0
Odnoletniy sibirskiy	« »	60-97	11,0-13,5	16,6-28,0
Odnoletniy xavskiy-74	« »	88-102	11,9-13,9	18,1-25,5
Vertuyanskiy tiraspolskiy	« »	99-115	12,0-16,1	12,3-24,8
Myaşkovskiy mestniy	Arpacıqla	80-106	12,3-14,4	20,2-44,3
Msterskiy mestniy	« »	50-75	12,5-18,3	15,0-21,0
Ranni yoltiy	« »	64-83	14,4-16,8	21,7-33,1
Rostovskiy repçatıy mestniy	« »	73-93	12,7-19,0	14,6-24,5
Striqunovskiy mestniy	« »	77-99	13,7-19,2	11,8-32,7
Bessonovskiy mestniy	« »	55-78	12,7-19,8	11,4-26,0
Timiryazevskiy	« »	77-82	14,9-18,1	20,0-32,4
Poqorskiy mestniy	« »	74-109	15,9-18,7	8,8-17,0
Trexovskiy mestniy	« »	77-99	17,8-19,4	13,9-27,3
<i>Ortayıtişənlər</i>				
Oranjeviy	Toxumla	102-111	9,8-10,3	31,8-40,7
Krasnodarskiy Q-35	« »	92-140	9,7-11,8	21,0-39,5
Kartlis	« »	110-150	10,0-11,6	33,3-49,6
Dnestrovskiy	« »	107-133	9,6-12,8	16,7-42,2
Striqunovskiy nosovskiy	« »	102-117	9,5-13,2	20,3-33,2
Oktiyabrskiy	« »	95-130	9,6-13,2	29,9-48,4
Donesskiy zolotistiy	« »	112-130	11,0-12,2	22,5-38,8
Kaxuri Brtkeli	« »	120-140	11,1-12,2	26,4-43,4
Markovskiy mestniy	« »	104-116	11,6-11,7	13,4-28,4
Kapinya	« »	120-134	10,8-12,7	21,1-22,7
Cerniqovskiy	« »	112-125	10,3-14,0	24,2-30,0
Moldavskiy	« »	100-120	11,9-13,7	18,5-39,0
Zolotistiy	« »	109-134	11,8-13,9	15,6-25,8
Soyuz	« »	99-139	13,6-14,5	24,9-32,8
Skvirskiy	« »	86-106	13,2-14,7	21,6-24,5
Danilovskiy – 301	Arpacıqla	91-100	12,0-14,0	12,3-33,3
Çebotarskiy mestniy	« »	105-125	14,0-16,2	15,0-27,0
Arzamasskiy mestniy	« »	68-86	14,0-17,7	14,1-32,4
Spasskiy mestniy uluçşenniy	« »	90-100	16,0-19,0	15,0-27,0
<i>Gecyetişənlər</i>				
İspankiy – 313	Toxumla	110-139	6,5-10,3	23,6-45,9
Kaba-132	« »	117-151	7,5-10,6	18,2-28,0
Xatunarskiy mestniy	« »	134-148	9,8-10,0	25,8-41,8
Yerli Xaçmaz	« »	110-130	9,7-10,3	23,1-28,0
Yerli Hövsan	« »	126-140	10,0-11,0	15,0-20,0
Luqanskiy	« »	98-140	10,0-11,5	20,0-41,0
Yerli Şaxtaxtı	« »	120-146	10,0-12,0	20,0-36,0
Margelanskiy kruqlıy	« »	138-148	10,2-12,4	20,0-26,6
Kaba (Kaba iyoltiy)	« »	108-135	10,4-12,0	19,5-45,0
Andicanskiy behy mestniy	« »	122-175	11,0-11,8	15,0-27,2
Yerli Masallı	« »	100-140	10,9-12,7	15,7-29,3
Sixvilissis	« »	116-156	12,1-13,7	22,3-48,1
Samarkandskiy mestniy	« »	130-169	12,8-15,3	13,2-27,4

Bu qanunauyğunluq istər tez, istər orta, istərsə də gecyetişən sortlar daxilində də özünü göstərir. Deməli, soğanaqların tərkibində olan quru maddənin miqdarı ilə vegetasiya dövrünün uzunluğu arasında əks korrelyativ əlaqə mövcuddur (şəkil). Məhsuldarlıq rəqəmlərinə gəldikdə isə belə qanunauyğunluq müşahidə edilmir, əksinə, vegetasiya dövrü qısaldıqca məhsuldarlıq azalır. Ən yüksək göstərici vegetasiya dövrü uzun olan gecyetişən sortlarda müşahidə edilir.

Cədvəldəki rəqəmləri müqayisəli şəkildə təhlil etdikdə aydın olur ki, becərmə üsullarından asılı olmayaraq tez yetişən sortlarda orta vegetasiya dövrü –81...98 gün, quru maddə – 12,6...16,2%, məhsuldarlıq 22,9...23,7 t/ha, orta yetişən sortlarda isə həmin göstəricilər uyğun olaraq 90...118 gün, 11,9...15,7%, 20,4...28,6 t/ha arasında dəyişir. Gec yetişən sortlarda isə orta vegetasiya dövrü 133 gün, quru maddə 11,0%, məhsuldarlıq isə 27,6 t/ha-dır (gec yetişən sortlar əsasən toxumun bilavasitə açıq sahəyə səpilməsi yolu ilə becərildiyindən rəqəmlər yalnız toxumla becərmə üsuluna aiddir).

Yuxarıda göstəriləyi kimi, vegetasiya dövrü uzandıqca məhsuldarlıq artır. Lakin bu artım quru maddənin miqdarına görə hesablanıb dəqiqləşdirilərsə, elə bir ciddi əhəmiyyət kəsb etmir. Müəyyən olunmuşdur ki, emala gedən baş soğan məhsulunda (qurudulan, qızardılan və s.) quru maddənin miqdarının 13,5%-dən 16,0%-ə qədər artması hazır məhsul çıxımının 24,0% artmasına səbəb olur [4]. Bu fikir pomidorla aparılan tədqiqatlarda da özünü doğrultmuşdur [1].

Quru maddənin artmasına təsir edən ən əsas amillərdən biri də becərmə üsuludur. Vegetasiya dövrünün uzunluğundan asılı olmayaraq quru maddənin miqdarı arpacıqlarla becərmədə həmişə yüksək olur. Tədqiq edilən sortlarda da bu artım toxumla becərməyə nisbətən 3,6...3,8% yüksəkdir. Quru maddənin çoxluğu isə bilavasitə həmin sortun yaxşı saxlanma qabiliyyətinə malik olmasını təmin edən ən əsas göstərici hesab edilir. Arpacıqlarla becərmə üsulunda məhsul ən azı 20...25 gün tez yetişir, soğanaqların orta kütləsi iri olduğundan məhsuldarlıq artır. Arpacıqlarda olan ehtiyat qida maddələri hesabına inkişaf edən bitkilər xarici mühit amillərinə az tələbkarlıq göstərir və həm də həmin ehtiyat qida maddələri hesabına güclü yarpaq və kök sistemi əmələ gətirir ki, bu da onların quraqlığa və digər əlverişsiz şəraitə qarşı dözümlülüyünü artırır [3].

Deməli, sortun qiymətli xüsusiyyətlərini ortaya çıxarmaq və eləcə də həm faraş, həm də ilboyu istifadəyə yararlı soğan məhsulu əldə etmək üçün arpacıq üsulu ilə becərməyə üstünlük verilməlidir.

Son illər baş soğanın şitil üsulu ilə becərilməsinə maraq xeyli artmışdır. Kəndli-fermer və şəxsi təsərrüfatlarda bu üsuldan geniş istifadə edərək yüksək nəticələr əldə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda baş soğanın şitil üsulu ilə becərilməsinin üstünlükləri bilavasitə bizim tədqiqatlarla sübut olunmuşdur [2,3]. Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, şitil üsulunun tətbiqi ilə məhsuldarlığı 2...3 dəfə, soğanaqların tərkibindəki quru maddəni ən azı 0,4...0,5% artırmaq mümkündür [2]. Ona görə də yaxşı olar ki, baş soğan sortlarının məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəriciləri müəyyənləşdirilərək şitillə becərmə üsulundan da istifadə edilsin. Bu, yeni yaradılan sortların əlavə imkanlarını ortaya çıxarmaqda mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Beləliklə, nəticəyə gəlirik ki, torpaq-iqlim şəraitindən asılı olmayaraq tez yetişən baş soğan sortlarına üstünlük verilməli və eləcə də onların səmərəliliyini yüksəltmək üçün arpacıq və şitillə becərmə kimi daha mütərəqqi üsullardan geniş istifadə edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Жученко А.А. Генетика томатов. Кишинев, 1973.
2. Мирзоев М.Ш. Семеноводства лука репчатого во влажных субтропиках Азербайджана. Диссертация на соиск. ученой степени канд.с-х наук.М., 1986.
3. Mirzəyev M.Ş. Soğanaqlı tərəvəz bitkiləri. Bakı, «Səda», 1996.
4. Перегудт М.Ф., Пилипенко В.А. Эффективность отбора репчатого лука по содержанию сухого вещества. Качество овощных и бахчевых культур. М., «Колос», 1981.
5. FAO Production Yearbook. Rome, v. 20, 1976.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКОРОСПЕЛЫХ СОРТОВ ЛУКА РЕПЧАТОГО

М.Ш.МИРЗОЕВ, З.Дж.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

Анализированные 45 разных сортообразцов лука репчатого показали, что скороспелые сорта по сравнению с другими отличаются более хозяйственно-ценными показателями. Так как, для выращивания этих сортов значительно уменьшаются затраты труда, получается высокий и качественный урожай, отличающийся хорошей лежкостью.

SOME FEATURES OF SORTS OF EARLY RIPING HEAD ONIONS

M.Sh.MIRZAYEV, Z.C.MAMEDOVA

SUMMARY

The analysis of samples of 45 different sorts of the head onion proved that early riping sorts differ from others according to their valuable farming features. Little labour is spent on growing of these sorts, as they have good ability in being kept for a long time, they give rich and qualitative product.